

LITTERATUR

Två verk om Karl XII-gestalten

FRANS G. BENGTSSONS KARL XII

Frans G. Bengtssons stora Karl XII-monografi har fått ett enastående entusiastiskt mottagande. De väldiga upplagorna visa, att han träffat just den ton, som förmått giva återklang i svenska folkets hjärtan. På framgångens omfattning har den delvis ganska beska kritik, som från vetenskapligt håll riktats särskilt mot verkets första band, icke haft någon inverkan.

Författaren meddelar i första bandets företal, att hans avsikt varit, att »på ett läsligt sätt berätta om hans (Karl XII:s) liv och verk driven av en större åstundan att uppehålla mig vid honom själv och hans företag än vid de lärds teorier i ämnet». Av företalets fortsättning och av åtskilliga uttalanden i det följande att döma måste man tolka denna deklaration som ett misstroende votum mot den vetenskapliga forskningens hittillsvarande försök att komma till klarhet med Karl XII-problemet och ett bragelöfte om att med begagnande av nya metoder nå bättre resultat. Man kan nämligen icke ta misste på att författarens allvarliga uppsåt varit att framställa en sannare och mera psykologiskt begriplig bild av »hjälten av Guds nåde». Slagrutan, som skulle visa honom vägen, var hans egen frejdiga diktarintuition.

Jag skall i det följande söka analysera några av Frans G. Bengtssons värdesättningar och särskilt dröja vid hans inställning till Karl XII:s person under olika perioder av konungens levnad. Härvid gäller det främst att få svar på frågorna: Har författaren i sin strävan att hålla sin hjälte ovanför sköldarna givit en helgjuten bild av honom, har han idealiserat honom eller sett honom i verklighetens ljus, har han lyckats hålla hjältebegreppet oantastat och oanfrätt av skepticis- mens tvivel? Har med ett ord diktaren eller vetenskapsmannen dominerat i författarens framställning?

Första bandets Karl XII är den renodlade hjälten, sådan han framträder i de primitiva folkens föreställningar och i skaldernas fantasi. Redan från början är han fix och färdig, framsprungen ur Pallas Athenas sköte. Hans särmärke är att den ära och ryktbarhet han eftertraktar endast är en bubbla, »ty den rymmer ingenting handgripligt eller nyttigt, värmer föga när elden falnat, duger inte att göra smörgås av eller sätta på bank, och till mänsklighetens allmänna fromma bidrager den inte stort. Hjältarna äro nämligen självändamål, och deras gärningar självändamål i samma grad.» Logiskt sett måste en dylik hjältegestalt vara oföränderlig livet igenom.

I överensstämmelse med sin hjälteuppfattning måste Frans G. Bengtsson hävda, att den adertonårige konungen redan i krigets bör-

jan framträdde som fulländad ledare och personligen på ett avgörande sätt ingrep i företagens planläggning. Det är emellertid till fullo bevisat, att konungen under de båda första krigsåren förtroendefullt följde Stuarts, Rehnskölds och Dahlberghs råd beträffande såväl den operativa som den taktiska delen av krigföringen. Först efter dünaövergången på sommaren 1701 tog han allt i egna händer.

Då Frans G. Bengtsson i överensstämmelse med sin tes om hjältens likgiltighet för det nyttiga gör gällande, att Karl XII a priori avskydde diplomatiens medel och alltid slog dövörat till för mer eller mindre kloka råd, skjuter han nog också över målet. Att konungen var oförmögen att personligen sköta förhandlingar och av olika anledningar under de tidigare åren icke heller förstod att utnyttja de politiska möjligheterna innebär icke, att han så fullständigt bortsåg från dessa, som Frans G. Bengtsson i första bandet gör gällande. Hans lyssnande till kloka råd framför Köpenhamn förorsakade, att han, som Frans G. Bengtsson själv framhåller, »gav upp och fann sig i det skedda». Då han efter landstigningen i Pernau avstod från beslutet att omedelbart anfalla konung August för att i stället undsätta Narva var detta, enligt vad Karl Wrede den 16 oktober 1700 skrev till Fabian Wrede, resultatet av generalernas upprepade föreställningar.

Första bandets Karl XII möter oss emellertid kanske bäst gripbar i kapitlet om Thorns belägring. Först konstaterar författaren nästan ursäktande de starka militära skäl, som kunna tänkas ha motiverat konungens beslut om belägringen. »Men samtidigt kan den andre Karl — den mindre abstrakte och rationelle, den säkre hjälten, som var sig själv nog, krigaren som konstnär — ha tänkt: Här ha vi en fästning, morsk och fin, med bastioner och ravelliner nylagade och god besättning: en trevlig sak som man inte hittar varje dag: låt oss en stund leka med den och se vad vi komma ihåg av Stuarts lektioner i ämnet; allt det andra hinna vi alltid med sedan.»

Frans G. Bengtsson säger här åter klart ifrån, att vi icke helt eller ens i främsta rummet böra uppfatta hjältarna »som någon sorts nyttans springpojkar» och ur denna synpunkt vill han lägga minsta möjliga vikt vid de påvisbara reella motiven för belägringen. Med utgångspunkt från konungens i brev till Rehnsköld klart uttalade avsikt att infånga de i Thorn inneslutna 6,000 sachsarna, måste man dock hävda, att åtminstone han själv främst avsåg något nyttigt med thornoperationen. Därmed vill jag icke hava sagt, att han icke gladde i sin själ inför utsikten till ett nytt storslaget militärt äventyr.

Problemställningen från Thorn är karakteristisk för första bandets Karl XII:s-uppfattning. Jag skall nu med några exempel belysa, hur hjälten framträder i det andra. Redan vid skildringen av Karl XII:s i flera avseenden fördomsfria förhållande till sina orientaliska bundsförvanter konstaterar Frans G. Bengtsson en viss eftergift i tidigare strängt upprätthållna religiösa och etiska krav. Då han säger sig förutsätta »ett visst mått av matematikerns logik i hans tankar även på dessa områden», stämmer detta knappast med hans tidigare hävdande av att hjälten och hans gärningar måste betraktas som självändamål

och ej som tjänande förnuftiga syften. Karl XII:s flykt från armén vid Perevolotschna blir ännu svårare att infoga i den från början anlagda tankegången, och Frans G. Bengtsson erkänner öppet: »Som hjälte borde han ha stannat, all fångenskrisk och alla politiska nödvändigheter till trots, som konung måste han gå.» Efter detta erkännande blir det lättare för honom att i fortsättningen framhålla även vissa nyttighetsbetonade drag i konungens väsen, vilket otvivelaktigt måste hälsas med stor tillfredsställelse av representanterna för »en prosaiskt kausalitetsgrubblande vetenskap», vilkas uppfattning hädanefter icke behöver stå i någon principiell motsättning till Frans G. Bengtssons.

När författaren i samband med konstaterandet av Karl XII:s politiska nyorientering i Turkiet anmärker: »Ingenting kunde vara bittare för honom än att på detta sätt få erkänna sig övervunnen, men intet annat fanns att göra», tager han ett stort steg vidare på den nyinslagna vägen.

Då Frans G. Bengtsson vill göra gällande, att Karl XII aldrig blev någon fullfjädrad diplomat, är det svårt att veta, vad han menar, eftersom han icke förnekar, att konungen ledde och godkände Görtz' »diplomatiska taskspelerier runt Europa». Man måste nog också ställa sig tveksam till påståendet, att »han fasthöll sin övertygelse att skurkaktighet i politik alls inte var mera ursäktlig än skurkaktighet i privatlivet och att han kunde alls inte tillerkänna furstar någon särställning i någotdera fallet». Om man studerar Karl XII:s egenhändiga brev från Bender till envoyén Funck i Konstantinopel den 25 april 1712, skall man finna, att konungen när det gällde att betvinga sina politiska motståndare icke ryggade tillbaka för ganska fördomsfria metoder. Han handlade helt enkelt så som varje statsman i detta läge skulle ha handlat.

Frans G. Bengtsson har icke undgått att lägga märke till att de förändringar, som han konstaterar hos konungen efter Poltava, helt och hållet betingades av dennes strävan att finna utvägar till rikets räddning ur den överhängande faran. Därför har det också blivit nödvändigt att modifiera hjälte definitionen från första bandet. Hjältarna få icke sin benämning, därför »att de äro framstående i slagsmål, utan därför att de äro av sådan oförändrad hårdnackethet i alla skiften samt upptända för andra ting än dem människor i gemen bry sig om». Från denna utgångspunkt är det Karl XII:s oryggliga beslut att tvinga fienden att åter böja sig under hans vilja, som är kriteriet på hans hjälteskap. Däremot finnes föga att erinra.

Resultatet av denna granskning blir alltså, att Frans G. Bengtsson i sitt arbetes andra del, som handlar om hjältesagans nioåriga tragiska epilog, icke kunnat upprätthålla den värdesättning av Karl XII, som han med sådan brio hävdade i skildringen av de oavbrutna framgångarnas period. Då författaren det oaktat icke ett ögonblick vill fränkänna Karl XII hjältenamnet, måste han i vissa avgörande punkter revidera sitt tidigare hjälteideal. I stället för den för följerna av sina handlingar likgiltige trotsaren av ödet har en mera

Litteratur

mänsklig hjältegestalt vuxit fram, vilken i första hand tar hänsyn till rikets bästa och städse handlar som den ansvarskännande pliktmänniska, som Karl XII i verkligheten var.

Frans G. Bengtsson är samtidigt en lärd forskare och en benådad diktare. Utan att hålla detta i minnet skall man icke kunna förstå hans Karl XII:sskildring. Första bandet sysslar uteslutande med den period, då den unge konungen oavbrutet »var i lyckan» och hans person kringstrålades av sagolika framgångar, vilka syntes samtiden obegripliga och vilka ständigt komma att verka fascinerande för alla människor med hjärta i bröstet. Det kan icke förvåna någon, att Frans G. Bengtsson i speciell grad blivit tjusad och hänryckt av detta och att hans diktargenius tagit loven av hans vetenskaplighet. Gripen av sitt ämne och fångad i sin egen starka inspiration presenterar han sålunda — på ett i och för sig lysande sätt — i renodlad form sin idealiserade men starkt förenklade och föga verklighetsbetonade hjältegestalt.

I andra bandet där diktaren tvingas att stämma om sin lyra från dur till moll blir han mottagligare för vetenskapsmannens mera allvarsbetonade arbetsmetod, utan vars hjälp han aldrig kommer ut ur den återvändsgränd, vari han råkat. Resultatet härav har också blivit ett oftast fulländat harmoniskt samarbete mellan de två personerna i Frans G. Bengtssons författarnatur. Skildringen av det ryska fälttåget, vilken når sin höjdpunkt vid Poltava, är sålunda på samma gång ett litterärt mästerstykke och en sällsynt övertygande psykologisk och krigshistorisk studie. Hade författaren haft tid och tillfälle att på samma sätt fördjupa sig i den turkiska perioden och tiden efter hemkomsten, skulle säkerligen vår kännedom om dessa dunkla förlopp fått nya värdefulla bidrag. Att så icke skett kanske dock ytterst beror på att vetenskapsmannen Frans G. Bengtsson när allt kommer omkring icke utöver vissa bestämda gränser kan påräkna lojalt samarbete med diktaren Frans G. Bengtsson.

Gustaf Petri.

KARL XII OCH DEN ÖSTEUROPEISKA FRÅGAN

Otto Haintz. König Karl XII. von Schweden. Erster Band. Der Kampf der Schwedischen Militärmonarchie um die Vormacht in Nord- und Osteuropa. Berlin 1936.

Frågan om Karl XII:s personlighet och syften måste med nödvändighet alltid bli aktuell på nytt för en ärlig svensk självrannsakan; hans gärning samlar i sig alltför mycket av vårt nationella öde för att vi någonsin skulle kunna gå honom förbi. Med den okunnighet om svensk historia, som i stort sett råder utanför det skandinaviska språkområdet, har bland annat också följt en naturlig oförståelse för det bärande och väsentliga i denna svenska inriktning. Som mer än en gång påtalats, står man i utländsk litteratur ofta främmande inte

bara för den senaste mansålderns karolinska forskning utan också för allt verkligen sakligt bedömande av själva det svenska stormaktsväldets problem. Det senaste bandet av Winston Churchills Marlboroughbiografi ger ett exempel på hur man ännu 1936 kan utnyttja Karl XII som ett rent dekorativt element till omväxling med allvarigare ämnen, under citerande av hela stycken ur Voltaire och troskyldigt upprepande av en eller annan klent bestyrkt 1700-talsanekdot. Jag skall aldrig glömma en vördsam uppvaktning hos en ansedd västeuropeisk humanist. Den store mannen fastslog vänligt men bestämt hur meningslös den karolinska realpolitiken måste te sig för en djupare åskådning med kännedom om de senare nationalitetsrörelsernas ödesbestämda nödvändighet, och han slutade konversationen om Karl XII med en älskvärt intresserad förfrågan: »*Ganz normal ist er wohl doch schliesslich nicht gewesen?*»

I denna europeiska likgiltighet har den senaste tyska utvecklingen — som doktor Otto Haintz i förbigående erinrar i sin bok — förutsättningar att skjuta en bresch. Den raka hänsynslösheten i Karl XII:s gestalt ter sig naturligtvis ur vissa synpunkter mindre obegriplig från führerprincipens utgångspunkt än utifrån de nedlåtande upplysningsmässiga och liberala värderingar, som alltifrån Voltaire ha spelat en så stor roll i Karl-XII-diskussionen. Och framförallt måste den nationalsocialistiska regimens frontställning mot Ryssland, i den mån den söker pröva sig själv i historiens ljus, ovillkorligen komma i beröring med den karolinska epoken. Karl XII är väl härutinnan en mera givande källa till inspiration och självbegrundan än Napoleon. Hans kamp mot Ryssland var ju en och enhetlig, utan alla opportunistiska avvikelser och försoningsscener, och den fördes inte i de upplysta revolutionsidéernas namn utan till värn av nedärvd germansk kultur i särpräglade och kärva former. Att Karl XII:s Sverige — t. ex. i sitt patos för den formella rätten och för en oavkortad luthersk tro med gammaltestamentlig färgning — också representerar värden av helt annat slag än de nationalsocialistiska, det behöver väl knappt erinras.

Om Karl XII:s gestalt kan påräkna ett sakligt intresse hos tysk publik, så är det särskilt glädjande att detta intresse har blivit tillgodosett icke med en habil romanbiografi eller med tjänstvilliga fantastier i Ura-Lindastil utan med ett gediget och strängt vetenskapligt arbete sådant som doktor Haintz' verk. Den framställning han ger av Karl XII:s historia till och med Poltava är en betydande prestation. Med en omdömesgill sakkunskap, som framträder utan varje spår av affektation eller stora åthävor, men som måste ha krävt oändligt mycket av tålmodigt och målmedvetet arbete, har han i själva verket gett den bästa sammanfattning av ämnet som existerar, en introduktion till den karolinska forskningens problem, som förtjänar den allra största uppmärksamhet också i vårt land.

Haintz godtar i många stycken den s. k. nya skolans syn på Karl XII och hans livsverk. Särskilt har han — själv krigshistoriker av facket — förstått att tillgodogöra sig Generalstabens väldiga ar-

bete om Karl XII på slagfältet. I analysen av de stora fältslagen framhäver han med skärpa den nationella svenska krigskonstens självständighet och Karl XII:s eget militära geni. En i viss mån jämbördig uppskattning ägnar han Rehnsköld, vars seger vid Fraustadt 1706, »der Idealtypus der karolinischen Schlacht», i sin djärvt tillämpade förintelsestrategi ter sig som en bedrift i linje med Cannae och Tannenberg. I frågan om det ryska fälttågets väsen och berättigande står Haintz likaledes den moderna skolan nära. Han hävdar, under försiktigt avvägande av skilda åsikter och möjligheter, att Karl XII:s fälttågsplan med snillrik följdriktighet växt fram ur hans syfte att omgestalta hela den östeuropeiska frågan genom den omogna ryska stormaktens fullständiga kuvande och tillbakaträngande. I detta syfte anar han en djup intuitiv förståelse för det världshistoriska ögonblickets vikt. Ett starkt Ryssland med moderna försvarsmedel måste ovillkorligen betyda undergång för det svenska stormaktsväldet och en väsentlig fara för Västerlandet överhuvud. Karl XII mötte denna fara med en hänsynslöst radikal kamp. Hans misslyckande, som minst av allt vittnar om lättsinne eller dumdristighet, har sin egen ödes tunga betydelse i historien om Västerlandets gränsproblem.

Om Haintz sätillvida är ense med den moderna Karl XII-forskningen i Sverige, så bedömer han å andra sidan dess resultat med en viss, stundom befriande, kritik. Sin huvuduppfattning uttrycker han i den tanken, att om Karl XII:s militära insats och vissa av hans stora allmänpolitiska konceptioner voro geniala, så har han å andra sidan oklokt föraktat det diplomatiska vardagsarbetet, och detta förakt är den sjuka punkt i hans handlande som till sist förklarar hans fall. Haintz tillskriver Karl XII två stora politiska misstag. Det ena gäller förhållandet till Polen. Med nyanseringar i detaljerna menar Haintz i huvudsak att strävan till August den starkes avsättande och säkrande av Stanislaus Leszczyńskis kungadöme var en irring vid sidan av krigets väsentliga syftemål, ett sysslande med intressen av underordnad vikt, som icke helt voro Sveriges egna. I stället borde Karl XII i läglig tid ha lyssnat till de sachsiska fredsförslagen, som enligt Haintz vid flera tillfällen varit fullt uppriktiga; därmed hade han tidigare kunnat vända sig mot Ryssland och så eventuellt undgå den oerhört vågsamma tillspetsning av problemen, som fick uttryck i 1708—1709 års fälttåg. Det andra misstaget, sammanhängande med det första, är enligt Haintz att Karl XII försummat möjligheterna till närmare förbund med Preussen. Ett sådant skulle på ett ovärderligt sätt ha gett honom ryggen fri då han vände sig mot öster.

Konkret sysslande med svensk politik under Karl XII:s tidigare år leder onekligen till det instinktiva intrycket, att den i fråga om rent diplomatisk uppslagsrikedom och teknik varit ganska svagt utrustad. Sätillvida är Haintz' kritiska syn säkert mycket berättigad. Likaså förefaller det rimligt, när han opponerar mot varje försök att framställa Karl XII:s politik som den enda tänkbara, nästan mekaniskt framvuxen ur givna situationer och förhållanden. Att det vid sidan av den ödeskamp, vars fulla konsekvenser Karl XII vågade pröva,

rent logiskt kunde tänkas ett helt annat slags politik, mindre högt spänd och på kortare sikt, och att denna politik under skickligt hänsynstagande till fiendarnas inre splittring kunde ha uppnått det betydande resultatet av en fred för tillfället, det kan väl inte avfärdas som någonting redan a priori otänkbart. Men när det gäller den närmare analysen av den politik, som nu en gång verkligen fördes, så lär det kunna hävdas, att Haintz' synpunkter åtminstone behöva fördjupas och nyanseras.

Man finner hos Haintz knappt någon allsidig diskussion av det polska problemet, någon antydning om att också det — likaväl som det ryska — hade en världshistorisk betydelse utöver ögonblickets. Om Rysslands tillväxande makt var den ena sidan i det östeuropeiska krisläget, så var Polens under det nordiska krigets första år definitivt uppenbarade hjälplöshet den andra, och den ur svensk synpunkt icke mindre betänkliga. Om man från svenskt håll avstode från inblandning i Polens affärer, så betydde det att vägen lämnades fri för andra makters problemlösningar, av en för Sverige genomgående disaströs karaktär. August den starkes företag att med utnyttjande av sitt polska rikes inre viljelöshet använda det till genomfartsland och bas i det angrepp, han med sachsiska trupper och för icke-polska intressen riktade mot Sverige, öppnar märkliga perspektiv. Skulle konungen-kurfursten verkligen lyckas att konsolidera sin ställning i Polen och på nya inre grundvalar skapa en verkligen effektiv polsk-sachsisk maktkombination upp mot det svenska väldets gränser, så skulle detta ur svensk synpunkt betyda ett återuppvaknande av faror, som icke varit aktuella sedan Gustav Adolfs och Sigismunds tid. Men den sachsiska faran var icke den enda. Om August misslyckades eller för att lyckas behövde köpa stark utländsk hjälp, så stodo Polens grannar naturligt nog på lur. Man hade att motse antingen en det ryska väldets utbuktning inpå litauiskt område — något som Peter den store under det polska krigets år eftersträvade och som för Sverige måste betyda ett slags inringning, en ökad möjlighet för fienden att gripa vår baltiska försvarsställning i flanken — eller också, vilket vore väl så bekymmersamt, en preussisk expansion. Denna senare strävade å ena sidan mot Kurland, som i händerna på en stark militärmakt måste betyda ett oavbrutet hot mot Rigas kommersiella och strategiska ställning, å andra sidan mot köpstäder och landsträckor utmed södra Östersjökusten, vilkas förvärvande åt Preussen måste innebära både en europeiskt farlig omgestaltning av det handelspolitiska läget och en ödesdiger skärpning av de risker som med den preussiske rivalens tillväxt mer och mer hotade det svenska Pommern. Det var med andra ord i många stycken Sveriges öde, som stod på spel i den polska omvälvningen. Ser man saken under denna aspekt, så är det kanske inte helt orimligt, att tanken på en radikal uppgörelse i Polen intog en självständig plats i karolinsk politik.

Haintz söker knappast åskådliggöra, vart denna polska politik reellt syftade. Hans allmänt hållna referat av Warschaufreden 1705 ter sig i detta sammanhang påfallande magert. Tydligt är, att man från

Litteratur

svenskt håll klart strävade efter Kurlands förvärv för egen del, som en fast strategisk utbyggnad mot det polska virrvarret och givetvis också som en säkerhet mot preussiska förvärv, och att man från denna utgångspunkt i samband med arbetet för Stanislaus Leszczyńskis kungadöme sökte skapa en svensk beskyddarställning i Polen, icke utan beröringspunkter med den som Peter den store för sina syften ville tillskansa Ryssland. Värdet av en sådan beskyddarställning får icke ses endast under synpunkten av de polska arméernas direkta roll i ögonblickets kamp mot Ryssland (i strategiskt sammanhang kan man f. ö. erinra om både den betydelse det hade att kunna genomföra det ryska anfallet på den breda polska fronten, och de anknytningar till kosacker, tatarer och turkar, som underlättades av det polska utgångsläget och i regel förmedlades av polsk stormannadiplomati). Ett inflytande i Polen var också ett framtidsintresse av första ordningen. Faran för andras inblandning där, liksom den intensiva ängslan och motvilja våra kurländska planer ibland väckte hos sjömakterna och våra allmänt svensk-polska avsikter väckte vid hovet i Wien, visar att stora intressen verkligen stodo på spel. Man får säkert icke heller underskatta sakernas handelspolitiska sida. Warschaufredens kommersiella bestämmelser bedömdes i varje fall icke av den samtida svenska statskonstens tjänare lika lättvindigt som Haintz gör det på sid. 126 i sin bok.

De här anförda reflexionerna vilja naturligtvis inte hävda ofelbarheten av var detalj i Karl XII:s planer — det finns förvisso anledning att inför hans i all logisk planmässighet ytterligt djärva politik stundom erinra sig Olof Hermelins ord från 1708: »Kongen spänner bågan så högt uti all ting, så att man fruktar att allt på en gång brister» — men de vilja betona, att Karl XII:s politik måste ses i sitt levande organiska sammanhang och inte med anakronistisk ensidighet får bedömas enbart under den ryska frågans aspekt. I vilken ordning den stora helhetsuppgörelsens olika moment sedan rätteligen borde ha tagits, det är väl en fråga som det i någon mån faller utanför historikerns förmåga att besvara. Ekvationen är i varje fall icke så alldeles enkel och kan knappast karakteriseras med ett summariskt domslut.

I det sagda ligger redan i viss mån ett svar på Haintz' anmärkning om ett preussiskt förbund. Haintz' diskussion av denna fråga är på ett egendomligt sätt oskarp. Man får höra mycket om hur värdefull en verkligt effektiv preussisk förbindelse kunde varit för Sverige och hur olämpligt det var av Karl XII att icke kraftigare intressera sig för en sådan, men föga sägs om de reella förutsättningar en sådan förbindelse hade i båda makternas intressen och traditioner. Haintz erkänner själv — väl icke minst med hänsynstagande till modern tysk forskning — att det ingalunda är säkert, om Preussen, så engagerat som det var i Västeuropas förvecklingar, verkligen hade kunnat frigöra sig för stora företag i öster. Icke desto mindre finner han det vittna om Karl XII:s bristande klokhets att han inte åtminstone försökte. Motiveringen har ju svagheter; Karl XII:s felsteg blir under

vissa förutsättningar reducerat till det att han inte försökte det omöjliga.

Därutöver må sägas, att även *med* en preussisk beredskap i öster stodo många svårigheter i vägen för en svensk-preussisk samverkan. Man hade på svensk sida en fast rotad motvilja mot Preussens lust att — som det en gång oefterhärmligt uttrycktes — »fiska *in turbido* och därav profitera». Bakom denna inställning låg inte bara en viss kännedom om preussiska intrigmetoder, som stundom voro avskräckande nog, utan också en känsla av vad som var viktigare, nämligen att båda parterna hade i hög grad stridiga syftemål. I det nordtyska maktspelet var Sverige av gammalt mera inriktat på vänskap med Hannover, och det var en stundom uttalad mening att man genom för stor välvilja mot Preussen kunde stöta Hannover för huvudet och därmed förlora ett troget och beprövat stöd icke minst i de holsteinska frågorna. Mer betydde det att, som ovan betonats, Preussens polska expansionsplaner realpolitiskt sett voro högeligen välkomna för svenska intressen. Skulle man offra så många viktiga hänsyn för den preussiska vänskapens skull, så måste man i varje fall vara mycket säker på betydande motprestationer. Men garantier för sådana voro icke helt lätta att få. Att Preussen så att säga mekaniskt skulle göras lojalare, bara det matades med ett stycke polskt land och gjordes mera konkurrenskraftigt i förhållande till Sverige, det är till sist en ganska oskuldsfull tanke och i den mån det tedde sig möjligt för Karl XII att förverkliga sitt eget program i hela dess vidd, så kunde det också tyckas ligga i hans intresse att iaktta en viss försiktighet gentemot preussiska avanser. Att han med sin relativa kyla mot dessa skulle försummat något säkert och avgörande trumfkort i det politiska spelet förefaller på intet sätt givet. Man kan påminna om Karl X Gustavs erfarenheter av Brandenburgs inblandande i Polens affärer; de voro ju i det långa loppet icke odelat ljusa.

Både i den polska och i den preussiska frågan visar Haintz en påfallande reverens för den äldre, carlsonska, Karl XII-uppfattningen och dess alster. I hans lilla skrift *Karl XII. von Schweden im Urteil der Geschichte* (Berlin 1936) framträder denna reverens i ganska hög grad. Det må härtill i korthet erinras att carlsönerna i fråga om själva den faktiska grundvalen för sina omdömen, källmaterialets vidd och kritiska behandling, representera ett i forskningen helt övervunnet skede. Deras reella kännedom om den karolinska politikens sammanhang var — mätt med moderna mått — av helt och hållet förberedande art; icke minst därför är det riskabelt att på någon punkt överta deras meningar utan mycket ängslig efterprovning. Likaväl som de militära grundförutsättningarna för Karl XII:s handlande ha också de politiska behövt en hänsynslös omprovning ända från grunden. Det förhåller sig icke så att denna omprovning har nått sin högsta punkt och att dess resultat nu kunna vara mogna att modereras genom nödtorftigt hoplappande med carlsonska tankefragment. Den befinner sig tvärtom i sin början, på många punkter i en häpnadsväckande kort hunnen början. Och skall man rikta en allmän anmärk-

Litteratur

ning mot Haintz' framställning, så är det den, att han stundom uttalar långt mera tvärsäkra värdeomdömen än vad forskningens nuvarande ståndpunkt för försvarligt.

Den här anförda kritiken vill givetvis icke ett ögonblick förringa värdet av Haintz' stora och bestående förtjänst om den karolinska forskningens växt och populariserande. Självfallet är det hos hans arbete icke ett fel utan en förtjänst att dess manligt och klart framlagda satser locka till intensiv diskussion. Men de framförda synpunkterna vilja erinra om, att den svenska karolinska forskningen icke är någonting avslutat utan någonting, som alltjämt befinner sig i vardande och växt; kanske är det tillätligt att i detta sammanhang erinra om vad det karolinska förbundet och dess årsböcker betyda som samlingspunkter för karolinsk forskning och hängivenhet. I det oerhörda intresse för Karl XII, som framkallats av en — på annat ställe i detta häfte anmäld — med fel och förtjänster mycket stimulerande och mycket personlig bok, ägnad åt det glansfullt heroiska i Karl XII:s gestalt, vill man gärna se ett förebud till ökad förståelse också för det historiska vardagsarbetets sällan lika strålande men därför icke helt onyttiga eller ointressanta strävan.

Karl-Gustaf Hildebrand.